

Το έμμετρο λαϊκό αφήγημα στη Σάμο του 19^{ου} αιώνα

Κωνσταντίνος Μπέλης, υποψ. διδάκτ.
Πάντειο Πανεπιστήμιο

Το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα αποτελεί μία πολύ παραγωγική περίοδο για τη σαμιακή ιστοριογραφία. Κατά την περίοδο αυτή δημοσιεύονται τα έργα του Επαμεινώνδα Σταματιάδη¹, του Εμμανουήλ Κρητικίδη², του Δημητρίου Γεωργιάδη³ και του Νικόλαου Σταματιάδη⁴. Ο τελευταίος υπήρξε σημαίνουσα πολιτική και δικαστική προσωπικότητα και, έχοντας αναλάβει κατ' εντολή της Γενικής Συνέλευσης της Σάμου τη συγγραφή μίας συμπληρωματικής ιστορίας της νήσου, προσέθεσε ένα ακόμα ιστοριογραφικό έργο δίπλα στο πεντάτομο «σώμα» των «Σαμιακών» του αδελφού του Επαμεινώνδα, που είχαν ήδη δημοσιευθεί. Η μελέτη επομένως της σαμιακής ιστορίας κατά τον 19^ο αιώνα, η οποία προφανώς εμπεριέχει την όψιμη προεπαναστατική περίοδο, την επανάσταση του 1821 αλλά και την περίοδο της Ηγεμονίας της Σάμου, δεν μπορεί παρά να οριοθετηθεί αυστηρά μέσα από τις πρωτογενείς πηγές των Αρχείων αλλά και τις διαμεσολαβημένες από τις εθνικές μέριμνες και εν γένει την ιστορική συγκυρία της παραγωγής τους αφηγήσεις των ως άνω τοπικών ιστοριογράφων. Κατόπιν τούτων, αντιλαμβάνεται κανείς το ενδιαφέρον που μπορεί να προκαλέσει μία οποιαδήποτε σύγχρονη με τα γεγονότα που εξιστορούνται μαρτυρία, και ιδιαιτέρως για μία περίοδο όπως αυτή που θα μας απασχολήσει στο παρόν: την προεπαναστατική περίοδο της Σάμου.

Στον δεύτερο τόμο των δικών του «Σαμιακών» (1908) ο Νικόλαος Σταματιάδης διασώζει μία εκτενή ρίμα, της οποίας το χειρόγραφο σήμερα δεν είναι γνωστό και το οποίο αποτελεί σήμερα τη μοναδική γραπτή πηγή

¹ Επ. Σταματιάδης, *Σαμιακά, ήτοι ιστορία της νήσου Σάμου από των παναρχαίων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, Σάμος 1881-1887, τ. 1-5, Αθήνα 1965-1971². Σημειωτέον, ο Επ. Σταματιάδης στηρίζεται εν πολλοίς στο περιηγητικό έργο του αρχιεπισκόπου Σάμου Ιωσήφ Γεωργιρινή, *Περιγραφή της παρούσης καταστάσεως της Σάμου, Ικαρίας, Πάτμου και Αθωνος*, Αγγλία 1678 (πρωτότυπο: Joseph Georgirenes, *A discription of the present state of Samos, Nicaria, Patmos and Mount Athos*, London 1678).

² Εμμ. Κρητικίδη, *Πραγματεία περί της ερημώσεως και του συνοικισμού της Σάμου*, Ερμούπολη 1871 (επανέκδ. Καραβίας).

³ Γεώργιος Δημητριάδης, *Ιστορία της Σάμου, συνταχθείσα και εκδοθείσα υπό αυτόπτου των κατά την επανάστασι γεγονότων*, Εν Χαλκίδι 1866.

⁴ Ν. Σταματιάδης, *Σαμιακά, ήτοι ανέλιξις της νεωτέρας ιστορίας της Σάμου δι' επισήμων εγγράφων, ων προτάσσονται αι βιογραφίαι των Λογοθέτου Λυκούργου και Κωνσταντίνου Λαχανά* (εν Σάμω, 1908). Το έργο εκδόθηκε αρχικά σε δύο τόμους εκ των οποίων ο πρώτος το 1899 και ο δεύτερος το 1900. Σε ιδιαίτερο τεύχος κυκλοφόρησε κι η βιογραφία του Κωνσταντίνου Λαχανά το 1906.

αναφορικά με τη σύγκρουση των τοπικών φατριών της νήσου, των Καλικαντζάρων⁵ και των Καρμανιόλων, πριν από τα γεγονότα της επανάστασης του 1821.

Το έμμετρο αυτό χρονικό καθώς και μία περίληψη της ιστορίας, δημοσιεύτηκε⁶ από τον Νικόλαο Σταματιάδη με το τίτλο: «ιστορική διήγησις των κατά την νήσον Σάμον συμβεβηκότων από αωη' άχρι του αωια' διά στίχων πολιτικών, συγγραφείσα αντόπτη τινι και αυτηκόω πάντων, ου το όνομα εν τέλει ένεστι». Το στιχούργημα είναι κολοβό και αποτελείται από 2.100 ιαμβικούς δεκαπεντασύλλαβους στίχους. Ως ιστορικός χρόνος παραγωγής του χρονικού φαίνεται να είναι το 1812 και ως ποιητής αναφέρεται κάποιος Αναγνώστης Σαλαμαλέκης. Ολόκληρη η ριμάδα εδράζεται σε ένα υπόστρωμα που καλύπτει μία περίοδο περίπου τριάντα χρόνων. Ο δε δραματικός χρόνος του έμμετρου αφηγήματος αναφέρεται, όπως πληροφορούμαστε και από τον τίτλο του, στην ιστορικά βεβαιωμένη κοινωνική αναταραχή της περιόδου 1808 -1811 στη Σάμο. Στο κείμενο που δημοσιεύει ο Ν. Σταματιάδης περιγράφονται κυρίως γεγονότα ως το 1808. Πιστεύεται όμως ότι το κείμενο κάλυπτε την περίοδο ως τη δεύτερη άφιξη του Λυκούργου Λογοθέτη στη Σάμο (1811)⁷.

Ο Επαμεινώνδας Σταματιάδης αφιερώνει λίγες σελίδες για την όψιμη προεπαναστατική περίοδο (1800-1821) της Σάμου⁸. Ωστόσο, φαίνεται να γνωρίζει το χειρόγραφο⁹, αλλά αναφέρεται απλά σε αυτό και στο περιεχόμενό του (πολιτική κατάσταση και γεγονότα στη Σάμο της προεπαναστατικής περιόδου αποδίδοντάς το, ωστόσο, σε κάποιον Γεώργιο Σαλαμαλέκη από το ημιορεινό χωριό Λέκκα της δυτικής Σάμου κι όχι στον Αναγνώστη, που παραδίδεται από το κείμενο του Ν. Σταματιάδη. Πάντως, είναι πολύ πιθανό το πραγματικό του όνομα να ήταν Γεώργιος και το Αναγνώστης να προστέθηκε αργότερα ως παρανόμι, επειδή ο

⁵ Ο Γεώργιος Αναγνώστης Σαλαμαλέκης στο έμμετρο λαϊκό χρονικό του 1812, είναι ο πρώτος, ο οποίος ονοματίζει τις δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις της Σάμου ως Καλικαντζάρους (Σκαλικαντζάρους) και Καρμανιόλους.

⁶ Ν. Σταματιάδης, Σαμιακά, ήτοι ανέλιξις της νεωτέρας ιστορίας της Σάμου δι' επισήμων εγγράφων, ων προτάσσονται αι βιογραφίαι των Λογοθέτου Λυκούργου και Κωνσταντίνου Λαχανά (εν Σάμω, 1908), τ. Β', σσ. 431-492.

⁷ Πβ. Μανόλης Σίμος, Γεωργίου-Αναγνώστη Σαλαμαλέκη «Ιστορική διήγησις», Σαμιακή Επιθεώρηση, τ.1, τχ. 39-40, Αθήνα 1990, σσ. 130-135.

⁸ Επ. Σταματιάδης, Σαμιακά, ήτοι ιστορία της νήσου Σάμου από των παναρχαίων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς, Σάμος 1881-1887, τόμος 2^{ος}, β' έκδοση, Αθήνα 1965-1971, σσ. 75-89 και σσ.106-110

⁹ Επ. Σταματιάδης, Σαμιακά, ήτοι ιστορία της νήσου Σάμου από των παναρχαίων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς, Σάμος 1881-1887, τόμος 2, β' έκδοση', Αθήνα 1965-1971, σ. 87: «...έψαλε δε... τον αγώνα τούτων, ο εκ χωριού Λέκας δημώδης ποιητής Γεώργιος ο Σαλαμαλέκης».

«ποιητής» κατείχε στον τόπο του και τη σχετική εκκλησιαστική θέση¹⁰. Το δε επώνυμο ενδεχομένως να προέρχεται από τον μουσουλμανικό χαιρετισμό: σελάμ αλέκιμ ή μαλέκη, σελάμ, σελαμαλεκήμ¹¹. Ο χρόνος της γέννησής του μπορεί να τοποθετηθεί κατά προσέγγιση στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα (πιθανώς στη δεκαετία: 1760-1770) και, αν συγκρίνουμε τον «ποιητή» με άλλους συμπατριώτες του της ίδιας περιόδου εποχής, οι οποίοι σπούδασαν σε ονομαστές σχολές του καιρού (Πορφυριάδα Σχολή Καρλοβάσου, Σχολές Σμύρνης, Χίου κ.ά), τότε η παιδεία του κρίνεται μάλλον υποτυπώδης και εμπειρική.

Αναφορικά δε με τα τοπικά ιστορικά συμφραζόμενα της ίδιας περιόδου και ειδικότερα τον δραματικό χρόνο του έμμετρου χρονικού (1780-1811) μπορούμε, εκτός από το αρχαιακό υλικό που βρίσκεται στα ΓΑΚ Σάμου, να αντλήσουμε πληροφορίες κυρίως από τα έργα των Επαμεινώνδα και Νικολάου Σταματιάδη, οι οποίοι διέσωσαν ενσωματώνοντας στις αφηγήσεις τους παλαιότερες πηγές (μαρτυρίες και αφηγήσεις). Εκείνος όμως που για πρώτη φορά επιχείρησε με την ερευνητική του δουλειά να αναδείξει το έμμετρο λαϊκό αυτό δημιουργήμα επιχειρώντας ταυτόχρονα να προβάλει την ιστορική (και όχι τη λογοτεχνική¹²) του αξία με την ανασύσταση των ιστορικών συμφραζομένων του μέσα από τα οποία τούτο γεννήθηκε, υπήρξε ο Αλέξης Σεβαστάκης¹³.

Πρόθεση της παρούσας εργασίας, ωστόσο, δεν είναι τόσο η «θετικιστική» επεξεργασία της πηγής στην αναζήτηση του «τι ακριβώς συνέβη», αλλά περισσότερο η διατύπωση μίας προβληματικής αναφορικά με τους τρόπους που βιώνονται και νοηματοδοτούνται τα προεπαναστατικά γεγονότα στη νήσο από τα ιστορικά υποκείμενα είτε αυτά αφορούν τις τοπικές αυθεντίες είτε τις τοπικές φατρίες είτε και τα ευρύτερα σύνολα του αγροτοποιομενικού ή εμποροναυτικού στοιχείου και, ταυτόχρονα, με ποιους τρόπους αυτά διαπερνούν το ίδιο το κείμενο και αναπαράγονται διαμεσολαβημένα από τον «ποιητή». Επιπλέον, το κείμενο-έμμετρο αφήγημα δεν εξετάζεται μέσα από μία ντετερμινιστική-ολιστική προσπάθεια υποκατάστασης και υποταγής μίας πάλλουσας πραγματικότητας σε ένα σχήμα, προκειμένου να αποτελέσει αναδρομικά

¹⁰ Βλ. Μ. Βουρλιώτης, «Ένα άγνωστο ανέκδοτο ιστορικό κείμενο», *Σαμιακή Επιθεώρηση*, 35-36(1988), σσ. 118-131.

¹¹ «Αρχείο Σάμου» Ν. Ζαφειρίου, τ. Β', σ.134. Επίσης, βλ. και, Ν. Δημητρίου, *Λαογραφικά της Σάμου*, τ. 3, Αθήνα 1986, σ. 86.

¹² Ενδεικτικά, για την ιδεολογική και λογοτεχνική δομή του έργου, βλ. Κ. Καραθανάσης, «Από ένα λαϊκό στιχούργημα του 1812», *Σαμιακή Επιθεώρηση*, 37-38(1989), σ.3.

¹³ Βλ. Αλ. Σεβαστάκης, *Το κίνημα των «Καρμανιόλων» στη Σάμο 1805-1812*, ΠΙΣΝΔ, Αθήνα 1996.

τμήμα μίας ενιαίας και ευθύγραμμης αφήγησης υπηρετώντας ενδεχομένως συγχρονικές ιστοριογραφικές ή άλλες μέριμνες¹⁴. Αντιθέτως, όπως θα φανεί στη συνέχεια, επιχειρείται να αντιμετωπιστεί ως μία «αρχικά αδρανής ύλη» που θα μπορούσε σε συνδυασμό με τα αναλυτικά εργαλεία που θα επιστρατευτούν για την «ανάγνωσή» της, να εξηγήσει τη σκοπιμότητα της διάκρισης μεταξύ (α) του πλαισίου οργάνωσης της βιωμένης εμπειρίας και αποθήκευσής της ως μνήμης, και (β) του πλαισίου ανάκλησης αυτής ακριβώς της μνήμης¹⁵. Με άλλα λόγια, με αφορμή το γραπτό έμμετρο αφήγημα που αποδίδεται στο ποιητή από τη Λέκκα, μπορούμε να αναστοχαστούμε και να αναμετρηθούμε με μία βιωμένη εμπειρία, μία συλλογική/κοινωνική μνήμη που ενοφθαλμίζεται στο στέρεο έδαφος αδιαμφισβήτητων και αξιομνημόνευτων γεγονότων. Ταυτόχρονα, αποτελεί πρόκληση ο εγκιβωτισμός της ατομικής μνήμης του ποιητή στη συλλογική μνήμη, η οποία δεν είναι παρά ένα αποτέλεσμα επιλογών.

Τα ιστορικά συμφραζόμενα

Η έμμετρη αφήγηση του ποιητή από την Λέκκα θα πρέπει να συνδυαστεί με ένα ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο εγγράφονται πράξεις, ενέργειες, διεκδικήσεις, αντιφάσεις και επιλογές από τα υποκείμενα της ιστορίας. Μία περίοδος, στην οποία οι ρωγμές της νεοτερικότητας σημαδεύουν ανεπαίσθητα αλλά και ανεξίτηλα τις παραδοσιακές κανονικότητες και κάνουν τους ανθρώπους να νιώθουν και να δρουν ολοένα και περισσότερο, αφενός, ως άτομα και, αφετέρου, ως συλλογικότητες με συνείδηση του ιστορικού τους προκαθορισμού και αυτοκαθορισμού. Με άλλα λόγια, οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές που επισυμβαίνουν σε ένα πανευρωπαϊκό εποικοδόμημα και προκαλούν επαναστατικές αλλαγές σε παραδοσιακές δομές επιφέρουν κραδασμούς και στις τοπικές/νησιωτικές κοινωνίες. Οι αλλαγές αυτές συγκρούονται με εμποδωμένες νοοτροπίες και σταθερότητες και εισάγουν τους ανθρώπους σε πολιτικά δυναμικά πεδία και σε ενέργειες, των οποίων οι συνισταμένες οδηγούν πολλές φορές αναπόφευκτα σε αθέλητες συνέπειες.

¹⁴ Βλ. σχετικά, Π. Λέκκας, *Το παιχνίδι με τον χρόνο*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σσ. 91-112 του ίδιου, *Η εθνικιστική ιδεολογία*, Κατάρτι, Αθήνα 2006³, σσ. 123-144 Ν. Ροτζώκος, *Εθναφύπνιση και εθνογένεση*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σσ. 13-38.

¹⁵ Βλ. σχετικά, Ελένη Ανδριάκαινα, «Από τη «μνήμη» στις «μνήμες»: η «γλωσσική στροφή» κι η προσέγγιση του παρελθόντος στις κοινωνικές επιστήμες», *δοκιμές Επιθεώρηση Κοινωνικών Σπουδών*, 9-10(2001), σσ. 31-46. Επίσης, γενικότερα, για τη διαμεσολάβηση του προσωπικού βιώματος στα Απομνημονεύματα του '21, την οργάνωση της μαρτυρίας μέσω της αφήγησης και την ανασηματοδότηση του παρελθόντος μέσα από την εμπειρία του παρόντος, βλ. Ν. Ροτζώκος, «Τα απομνημονεύματα του Εικοσιένα ως ιστορικό υλικό της ιστοριογραφίας», *Δοκιμές* 2 (1994), σσ. 3-11.

Επιστρέφοντας στη Σάμο της περιόδου που εξετάζουμε φαίνεται ότι η «διαβατήρια διαδικασία» της εισόδου ενός προωθημένου εμπορικού στοιχείου στη νεοτερικότητα συνοδεύτηκε από τις ωδίνες ενός τοκετού και την απελευθέρωση δυνάμεων κοινωνικών και πολιτικών, που δεν θα μπορούσαν πια ποτέ να αφήσουν τα πράγματα να μείνουν όπως πριν. Οι δυνάμεις που απελευθερώθηκαν μετά από τα μεγάλα γεγονότα που σημάδεψαν την Ευρωπαϊκή ιστορία τον 18^ο αιώνα ως απότοκο μίας αργόσυρτης περιόδου κυοφορίας, οδήγησαν ήδη από τα τέλη του 18^{ου} και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα τη σαμιακή κοινωνία σε μία διαδικασία όσμωσης και έντασης, κορύφωση της οποίας ήταν η σχεδόν άμεση ανταπόκριση στο κάλεσμα της εθνικής επανάστασης του 1821.

Η διαμόρφωση ενός πολιτικού πεδίου σύγκρουσης συμφερόντων και οι ενσυνείδητες επιλογές των συλλογικών πολιτικών υποκειμένων οδήγησε στην συγκρότηση και παγίωση πολιτικών φατριών με στόχο ένα διακύβευμα της νεοτερικότητας: τη διεκδίκηση μίας νέας θέσης στον κόσμο που φαινόταν να αναδύεται συντρίβοντας τις παραδοσιακές δομές· έναν κόσμο, όπου η βούληση και η πίστη στη δύναμη του ατόμου ως αυταξίας αντιμαχόταν τις αυθεντίες και τις κανονικότητες που επέβαλλαν οι «ελέω θεού» εξουσίες. Στην εποχή αυτή ο χρόνος αποκτά ιστορικό περιεχόμενο και η μνήμη λειτουργεί ως εργαλείο κατασκευής συνείδησης όχι μόνο για το άτομο αλλά και για τα ευρύτερα σύνολα, στα οποία εγγράφεται η ατομική συνείδηση. Κοντολογίς, σε υπερτοπικό αλλά και σε τοπικό επίπεδο η «συγκυρία» μίας διεκδίκησης από τα άτομα ευνοϊκότερων όρων ζωής έθεσε υπό αμφισβήτηση ένα ολόκληρο σύστημα κυριαρχίας, ενεργοποίησε συνειδήσεις και ανασηματοδότησε τη θέση των ατόμων στο κόσμο και την ιστορία, αφού δεν ήταν τίποτε άλλο από την συνισταμένη της εμπρόθετης δράσης πολιτικών συλλογικοτήτων¹⁶. Οι παραδοσιακές δομές δεν θα μπορούσαν ποτέ πια να ανταποκριθούν στα νεοτερικά προτάγματα στην αρχή της εποχής των επαναστάσεων.

Ειδικότερα, μετά τον ανοικισμό της νήσου κατά το δεύτερο μισό του 16^{ου} αιώνα, η οθωμανική εξουσία παραχώρησε οικονομικά, διοικητικά, δικαστικά και δασμολογικά προνόμια, τα οποία πρόσφεραν δυνατότητες αυτόνομου κοινοτικού βίου μέσα στα όρια της οθωμανικής κυριαρχίας. Γρήγορα όμως οι αυτοδεσμεύσεις της οθωμανικής –σουλτανικής εξουσίας ατόνησαν και τα προνόμια άρχισαν να περιστέλλονται, με αποτέλεσμα τη βαθμιαία διαμόρφωση εσωτερικών πηγών εξουσίας, οι οποίες παγιώθηκαν και εκφράστηκαν από το δίπολο: Εκκλησία-Δημογεροντία (Μεγάλοι Προεστοί ή «κατά καιρόν επίτροποι»). Το σύστημα αυτό

¹⁶ Σχετικά με το ιστοριογραφικό δίλημμα «εθναφύπνιση ή εθνογένεση», πβ: Ροτζώκος, Ν. *Εθναφύπνιση και εθνογένεση*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2007.

συνεργαζόταν με τους Οθωμανούς (βοεβόδα, καδή, λοιπούς υπαλλήλους), στο βαθμό που η ίδια η λογική του οθωμανικού συστήματος κατάκτησης και, συνακόλουθα, διοίκησης το επέτρεπε. Επιπροσθέτως, πρέπει να γίνει σαφές ότι αυτή η κατάληψη του εξουσιαστικού κενού από τους Μεγάλους Προεστούς ουδόλως ανέτρεπε τους πραγματικούς συσχετισμούς δύναμης μεταξύ κατακτητών και κατακτημένων. Αντιθέτως, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι όροι αναπαραγωγής του συστήματος της οθωμανικής εξουσίας και του κοινοτικού συστήματος της νήσου βρίσκονταν σε σχέση συμπληρωματικής κατανομής με ταυτόχρονη επίγνωση των ορίων και περιορισμών που η ίδια η διοίκηση επέβαλλε ρητά ή άρρητα.

Στα τέλη του 18ου αιώνα κατέφυγαν στη Σάμο αρκετοί Έλληνες από την Πελοπόννησο και τα Επτάνησα. Η προδιάθεση των Σαμίων στη ναυτική τέχνη και τη ναυπηγική εμπλουτίστηκε με τις γνώσεις των νεοφερμένων. Ιδιαίτερα στις παράκτιες περιοχές (Καρλόβασι, Μαραθόκαμπος) η ναυπηγική τέχνη ανθεί και οι Σαμιώτες ναυτικοί, πραματευτάδες και καπετάνιοι, διαπλέουν τη Μεσόγειο θάλασσα, τα Στενά των Δαρδανελίων και του Βοσπόρου και διευρύνουν τους πνευματικούς ορίζοντές τους πλουτίζοντας. Προς τα τέλη του 18^{ου} και στην αυγή του 19^{ου} αιώνα φαίνεται ότι έχουν ήδη διαμορφωθεί παράκτιες ζώνες εμποροναυτικής δραστηριότητας (Νέο Καρλόβασι, Βαθύ, Ποτοκάκι, Πάλος Κουμέικων, Σπηλιά Μαραθοκάμπου). Επιπλέον η μεταβολή αυτή γίνεται ορατή, αφού συνοδεύεται από τη δημιουργία υποτυπωδών υποδομών· κυρίως όμως συνεπιφέρει τη δημιουργία και την εξάπλωση δυναμικών δικτύων επικοινωνίας τα οποία δίνουν τη δυνατότητα στο άτομο να βιώσει αργά αλλά σταθερά αυτό που μπορεί να ονομαστεί «ίλιγγος της ελευθερίας». Το εμπόριο και η ναυτιλία γίνονται τα οχήματα με τα οποία οι νέες ιδέες διαδίδονταν στον κόσμο και επηρεάζουν θετικά τους Σαμιώτες. Η αλλαγή των οικονομικών δεδομένων, αρχικά σε ατομικό και εν συνεχεία σε κοινοτικό επίπεδο, μεταβάλλει τις συνειδήσεις και την ιδεολογία τους, αφού επιδεικνύουν δεκτικότητα στις νέες ιδέες και απορρίπτουν παραδοσιακές συμπεριφορές. Η επιχειρηματική δυναμική κι η αναπτυσσόμενη συνείδηση της αξίας της αγοράς και των συναλλαγών αντιμάχεται και συγκρούεται με τη στατικότητα και την ακινησία της κλειστής οθωμανικής διοίκησης και το παγιωμένο δίπολο εξουσίας: Οθωμανική Διοίκηση-Προεστοί.

Κατά την ύστερη τουρκοκρατία παρατηρείται στη Σάμο μία αυξημένη ανάμειξη των κατοίκων της σε εμπορικές δραστηριότητες. Στο πολιτικό επίπεδο η προυχοντική τάξη επιζήτησε συχνά τη διαιτησία του «κοινού λαού» στις εσωτερικές της αντιθέσεις. Στη νήσο παρατηρείται βαθμιαία η ανάπτυξη κάποιων νέων κοινωνικών στρωμάτων, που αντλούσαν τη δύναμή τους κυρίως από το εμπόριο, τη ναυτιλία ή τη βιοτεχνία. Η

παρέμβαση των κοινωνικών αυτών στρωμάτων στα κοινοτικά πράγματα, και φυσικά οι δημοσιονομικές και πιστοδοτικές δραστηριότητες δεν έγιναν πάντα αδιατάρακτα. Το γεγονός αυτό δεν αναιρεί τη δυσπιστία των «παλαιών» απέναντι στις νέες δραστηριότητες και, κυρίως, στις νέες ιδέες της εποχής της ανόδου του εθνικισμού, του θριάμβου του ατομικού πνεύματος και, συνακόλουθα, στις δυνάμεις που τις εξέφραζαν. Άλλωστε, οι εξελίξεις αυτές στο πέρασμα από την παραδοσιακή κοινωνία στη νεότερη συνέπαγονταν μία νέα νομιμότητα και την εμφάνιση σημαντικών αναδιατάξεων σε συμφέροντα και πρακτικές σχετικά με τον έλεγχο των δημοσιονομικών προσόδων, της παραγωγής και φυσικά της διοίκησης.

Στην περίπτωση της Σάμου – όπως και για πολλές άλλες περιοχές της ηπειρωτικής και της νησιωτικής Ελλάδας- δεν έχουμε να κάνουμε με αστικά στρώματα αλλά μάλλον με ορισμένους αστικούς κοινοτικούς θύλακες, οι οποίοι οργανώθηκαν κυρίως σε βάση συνεταιρική¹⁷. Απέναντι ή παράλληλα προς τον αγροτικό πληθυσμό και στην οικονομία της αυτοκατανάλωσης αναδύεται και δρα μία ολιγάριθμη ομάδα ανθρώπων της θάλασσας και της οικονομίας του εμπορίου. Ωστόσο, στις κοινότητες επιβιωτικού τύπου αναπτύσσονται και ισχυροί εξισορροπητικοί μηχανισμοί με σκοπό τη διαίωναση του συστήματος.

Την ίδια στιγμή – γύρω στα 1800- νέα κοινωνικά στρώματα που είχαν ήδη αναπτυχθεί θέλησαν να εκπροσωπηθούν στην κοινότητα. Η σύγκρουσή τους με τους παλαιούς προεστούς ήταν ένα ενδεχόμενο που αποκτούσε ολοένα και περισσότερο στέρεα βάση. Τα αιτήματα για οικονομική και κοινωνική ανεξαρτησία, για ελευθεροφροσύνη, ελεύθερη έκφραση, δικαιοσύνη, κατάργηση της δουλείας και των βασανιστηρίων, αυτοδιάθεση και αξιοπρέπεια εκφράζονται και διαδίδονται ταχύτατα με το κίνημα του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού (1687/8-1789) με διαμεσολαβητές τα προωθημένα στοιχεία των κοινοτήτων, κυρίως έμποροι, ναυτικοί και εγγράμματες ελίτ με δυνατότητες μίας ευρύτερης εποπτείας του γεωγραφικού χώρου και του ιστορικού χρόνου. Οι μνήμες από τα αυτοδιοικητικά προνόμια του Kilic Ali Pasa, που δεν είχαν σβήσει, έρχονται πάλι στην επιφάνεια και ξυπνούν τη διάθεση για νέους αγώνες – κυρίως σε εκείνους τους κατοίκους των χωριών που, μακριά από την προυχοντική εξουσία και τα κέντρα λήψης των αποφάσεων (Χώρα ή Κωνσταντινούπολη), ζούσαν ως ραγιαδες σε κατάσταση απελπιστικής ένδειας.

¹⁷ Πβ.: Αλέξης Σεβαστάκης, Ιστορικά Νέου Καρλοβάσου Σάμου, 1768-1840, Αθήνα 1995, σσ. 48-94.

Οι ριψοκίνδυνοι και δραστήριοι Σαμιώτες έμποροι και ναυτικοί, ιδιοκτήτες ή συνέταιροι σε ναυτικές επιχειρήσεις ή απλοί εργάτες της θάλασσας, εκμεταλλεύονται τις συγκυρίες και προσπαθούν να μετουσιώσουν τον πόνο σε έργο παραγωγικό. Διασπών τον ναυτικό αποκλεισμό των Ισπανών από τους Άγγλους κατά τη διάρκεια των πολέμων ανάμεσα στην Αγγλία και την Ισπανία (1739-1748 και 1762-1763) και δέχονται την ευεργετική επιρροή ικανών και έμπειρων ναυτικών από την Πελοπόννησο και τις Σπέτσες κατά την διάρκεια της ρωσικής κατοχής του νησιού (1771-1774). Η συνθήκη Κιουτσούκ-Καϊναρτζή (1774) ανάμεσα στην τσαρική Ρωσία και την Οθωμανική αυτοκρατορία δημιουργεί μεταξύ άλλων μία νέα πραγματικότητα για τον εμποροναυτικό πληθυσμό, ιδιαίτερος των νησιών του Αιγαίου. Ο πλουτισμός της νέας αναδυόμενης «εμποροναυτικής τάξης» οδηγεί σε μία συνακόλουθη ωρίμαση πολιτική και ιδεολογική. Οι νέοι ορίζοντες δημιουργούν και νέες ανάγκες, αιτήματα, διεκδικήσεις. Η Γαλλική Επανάσταση με τις διακηρύξεις της και, κυρίως με τις ελπίδες που καλλιέργησε, επέδρασε στα πολιτικά πράγματα της Σάμου.¹⁸ Αργότερα πολλοί Σαμιώτες ως πολεμιστές της λεγεώνας πολέμησαν πλάι στον Ναπολέοντα, στην Αίγυπτο, ή δίπλα στον Τσάρο της Ρωσίας, όπου διακρίθηκαν και έλαβαν βαθμούς αξιωματικών.

Η αναγωγή στις αρχές της Γαλλικής επανάστασης ήταν σίγουρα η υπόγεια φλέβα προσανατολισμών, αλλά αυτή η ρητή ή αλάλητη υιοθέτηση προσέκρουε στην εχθρότητα της Ιεράς Συμμαχίας που παγιώθηκε μετά την Ναπολεόντειο περίοδο (1815) και την Παλινόρθωση. Επιπλέον τα ίδια τα πρότυπα της Γαλλικής επανάστασης ενέπνεαν και αναφέρονταν σε διαφορετικούς κοινωνικούς συσχετισμούς (το Σύνταγμα του 1791 καθιέρωνε τη Συνταγματική Μοναρχία με κοινοβουλευτικό μανδύα, ενώ το Σύνταγμα του 1793 είχε ως πολιτικό ιδεώδες την Αβασίλευτη Δημοκρατία που εκπήγαζε από τον ιακωβινισμό).

Τα γεγονότα από την εποχή της Γαλλικής επανάστασης, στο βαθμό που «μετακενώθηκαν» κι επηρέασαν τους ηγετικούς πυρήνες των Καρμανιόλων, οι κοινωνικές αντιθέσεις, οι διενέξεις, το εμφυλιακό κλίμα (δημεύσεις, φόννοι, καταδιώξεις, παρασκηνιακή ή ευθεία ανάμειξη του οθωμανικού παράγοντα), και γενικότερα η πρόταξη του παραταξιακού συμφέροντος της φατρίας από το συλλογικό της κοινότητας και της νήσου, βάθυναν το χάσμα ανάμεσα στις δύο φατρίες. Οι Καρμανιόλοι κάτω από την ιδεολογική επίδραση της Γαλλικής επανάστασης αυτοπροσδιορίζονται και αποκρυσταλλώνουν μία στάση σαφώς αντίθετη

¹⁸ Αλέξης Σεβαστάκης, Το «Στρατοπολιτικόν Σύστημα» Σάμου και η Κεντρική Ελληνική Διοίκηση, Σαμιακές Μελέτες, τόμ. 1, Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου «Νικόλαος Δημητρίου» (ΠΙΣΝΔ), Αθήνα 1994, σσ. 98-99.

με την καταπιεστική διοίκηση των προεστών, αλλά και των Οθωμανών, των οποίων την εξουσία η παλαιά προυχοντική εξουσία στηρίζει και συντηρεί. Ταυτόχρονα με τον αυτοπροσδιορισμό, η φατρία των Καρμανιόλων δείχνει να εγκολπώνεται και να αναπαράγει τις ιδέες της ελευθερίας, της χρηστής διοίκησης, της ελάφρυνσης από τα δημοσιονομικά βάρη και της ανατροπής της καθεστηκυίας τάξης προς το συμφέρον των λαϊκών μαζών, των οποίων βαθμιαία κερδίζει τη στήριξη. Η διενέργεια, μάλιστα, ελέγχου «των κοινών λογαριασμών» αποτέλεσε ένα από τα βασικά αιτήματα των Καρμανιόλων. Κάτι τέτοιο, άλλωστε, φαίνεται να συνάδει με το αυτοδιοικητικό μοντέλο της περιόδου του Kiliç Ali Pasa, να ανακαλεί μία εμπεδωμένη κοινοτική αυτοσυνείδηση «εν υπνώσει» και να βρίσκεται σε πλήρη αντιστοιχία με την ιδεολογική προετοιμασία που έκανε ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός, η Γαλλική Επανάσταση αλλά και ο ίδιος ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός (1670-1821) με τους φορείς του, ως συνέχεια και προσαρμογή του Ευρωπαϊκού αιτήματος στο εθνικό όραμα. Από την άλλη μεριά, η παλαιά προυχοντική τάξη των Προεστών αποξενώνεται και στο «κίνημα» των Καρμανιόλων αντιτάσσει μία στάση αναδίπλωσης και σπασμωδικών αντιδράσεων, που φτάνουν ως την χωρίς προσχήματα συνεργασία με τους Οθωμανούς.

Το «ποιητικό αφήγημα» του Γεωργίου- Αναγνώστη Σαλαμαλέκη

Η έμμετρη αυτή αφήγηση από τον δημόδη στιχοπλόκο Γεώργιο-Αναγνώστη Σαλαμαλέκη - έστω και ημιτελής- καλύπτει μία περίοδο κατά την οποία (α) κορυφώνεται η διαμάχη ανάμεσα στις δύο πολιτικές φατρίες της Σάμου, τους Καλλικαντζάρους και τους Καρμανιόλους, (β) το κίνημα των Καρμανιόλων στη Σάμο (1805-1812) αποκτά παλλαϊκό χαρακτήρα και μία μορφή δυναμικής διεκδίκησης με κεντρικό αίτημα την απόσπηση των οικονομικών βαρών κυρίως του αγροτοποιμενικού στοιχείου του πληθυσμού και τον έλεγχο των διαχειριστών των εσόδων και εξόδων του «Κοινού» και (γ) ο Λυκούργος Λογοθέτης, αργότερα ηγέτης της σαμιακής επανάστασης της Σάμου και δημιουργός του «Στρατοπολιτικού διοργανισμού Σάμου» εμφανίζεται για πρώτη φορά δυναμικά στην πολιτική σκηνή της νήσου.

Το κείμενο αναπνέει και αποτελεί οργανικό σύμφυμα μίας εποχής¹⁹. Εντάσσεται λειτουργικά σε μία εποχή ως ψηφίδα μίας αργόσυρτης ιστορικής πορείας (μέσα 17^{ου} αιώνα ως τις αρχές του 18^{ου} αιώνα) μεγάλων οικονομικών και πολιτικών ανακατατάξεων στην Ευρώπη. Οι ελληνικές

¹⁹ Αναφορικά με τις πιθανές επιδράσεις στο έργο του ποιητή θα μπορούσαμε να σταθούμε στα έργα των εξής: Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλή, Διήγησις διά στίχων του δεινού Κρητικού Πολέμου, Βενετία, 1681, του κεφαλλονίτη Πέτρου Κατσαίτη, του ιερομόναχου Ευθύμιου Πενταγιώτη, Χρονικό του Γαλαξιδίου ή Ιστορία Αμφίσσης, Ναυπάκτου, Γαλαξειδίου, Λοιδορικού και περιχώρων (1703), του Καισάριου (Κωνσταντίνου) Δαπόντε κ.ά.

κοινότητες προσπαθούν να συντονίσουν τα βήματά τους με την Ευρωπαϊκή πρωτοπορία με «ευαίσθητους διαμεσολαβητές» τους και φορείς της αλλαγής τους εμποροναυτικούς κύκλους και τους μορφωμένους Έλληνες, οι οποίοι έχουν τη δυνατότητα να σταδιοδρομήσουν είτε στην Κωνσταντινούπολη, είτε μακριά από τη Σουλτανική επιτήρηση, στην περιφέρεια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, είτε στις Ευρωπαϊκές Αυλές. Η πορεία δε αυτή νοητέα όχι ως ευθύγραμμη, αλλά ενέχουσα ασυνέχειες και αντιφάσεις. Αυτό αποτυπώνεται στο ίδιο το κείμενο με τις αναδρομικές αφηγήσεις, τις «σιωπές» και την αγωνία του ποιητή να καταγράψει και να ερμηνεύσει τα γεγονότα. Η πράξη αυτή μοιάζει αδήριτη ανάγκη για τον αφηγητή-χρονογράφο, ο οποίος προσπαθεί να τηρήσει μία «ηθική στάση» και να αντιμετωπίσει με «σεβασμό» ιστορικά πρόσωπα και γεγονότα.

«...Πειδή και βάλθηκα λοιπόν, ρίμα διά να γράψω

του τόπου ταις αθηβολαίς ώστε που να μη παύσω.

Διότι είναι εύλογον όλα για να γραφθούσιν

εις α καμπόσα πράγματα που θε να εξετασθούσιν.

Πλην όμως είναι δύσκολον να ηξεύρω κάθε πράγμα

κάθε χωριού το έγκλημα, τι είπαν και τι κάμαν.

...Πού να γραφθούν καταλεπτώς όλα ένα προς ένα

όσα' παν κι όσα γινήκαν πούναι βεβαιωμένα...»

Στη Σάμο των αρχών του 19^{ου} αιώνα μπορούμε να ανιχνεύσουμε σοβαρές κοινωνικές αλλαγές που επιβεβαιώνονται από την ανάδυση νέων και ισχυρών εμποροναυτικών συσσωματώσεων, την ωρίμαση αιτημάτων των αγροτών-παραγωγών του κρασιού, της σταφίδας, του ελαιολάδου και του σιταριού και από την δυναμική διεκδίκηση περιορισμού και/ή ορθολογικοποίησης της αιτίας των οικονομικών βαρών μέσω του θεσμού των συνελεύσεων και του αιτήματος για έλεγχο (λογοδοσία) των λογαριασμών εσόδων-εξόδων του «Κοινού». Ταυτόχρονα επιδιώχθηκε η διευκόλυνση στην εμπορία και διακίνηση του αγροτικού προϊόντος. Τα νέα διακυβεύματα θα κρίνονταν με καθαρά υλικούς όρους, αλλά σε στίβο πλέον πολιτικό προϊούσης μίας ιδεολογίας με πολλαπλά ενδεχόμενα. Η είσοδος ωστόσο αυτών των ενδεχομένων, έστω αδιαμόρφωτων και συγκεχυμένων, φαίνεται ότι θα ήταν αρκετή για μία ενεργοποίηση στη βάση της αλληλεγγυότητας.

«Ετζι αυτά εγίνονταν πάνω στο βιλαέτι
και το κακό επλήθυνε κι εγίνη μέγα ντέρτι.
Κι έγιναν καθώς έγιναν κι ήλθαν σε τέτοιο χάλι
τσ' άρχοντες πλιά δεν τζ' ήθελαν διά να είν' κεφάλι.
Ετζι εκάναν μερικοί σαν τους ανθρωποφάγους
και οι πτωχοί εψήνονταν στους ήλιους και στους πάγους.
Και με αυτό δεν τζ' ήθελαν διά να προεστεύουν
μηδέ ποσώς από καιρού διά να αγναντεύουν».

Η διαδικασία αυτής της μεταλλαγής, βέβαια, προσέκρουε στην αδυναμία κυρίως του αγροτικού πληθυσμού να διαμορφώσει ένα οποιοδήποτε κίνημα ή σχήμα αντίστασης. Ο φόβος, η αμάθεια και η φτώχεια έπνιγαν κάθε πρωτοβουλία και κατέληγαν σε μία μοιρολατρική υποταγή. Η οθωμανική κατάκτηση και η συνακόλουθη θέση τους στο οθωμανικό σύστημα βιωνόταν και «εξορθολογιζόταν» ως το φυσιολογικό επακόλουθο μίας «θεϊκής πρόνοιας» ή μίας «ελέω θεού» κανονικότητας, η οποία υπήρχε ως τέτοια ακριβώς επειδή ήταν εξηγήσιμη και μπορούσε να εγγραφεί στη συνείδησή τους. Αλλιώς, ήταν η μόνη κατάσταση που μπορούσε να υπάρξει με τα διανοητικά εργαλεία της συγχρονικότητας. Στην αντίθετη περίπτωση υψωνόταν ένα αβέβαιο και σίγουρα απειλητικό μέλλον το οποίο, αν μη τι άλλο, δεν ήταν δυνατό να μορφοποιηθεί στην προβολή του σε μία βιωμένη παράσταση ή εμπειρία.

«...Τριάντα χρόνους και εμπρός εκείνοι που αρχεύαν
τι κάναν και τι πράττουσι τινές δεν τα ηξεύραν,
Πειδή και ήτον άπρακτοι δεν ξεύραν το καθένα
δεν είχαν το πολιτικό, ολίγοι ηξεύραν πένα.
...Κανένας δεν το ήξευρε μόν' ο Θεός κι αυτοίνοι
μα ο Θεός δεν το 'στερξε τους έφερε σ' οδύνη.»

Ηγετική φυσιογνωμία και «πρωταγωνιστής» στο στιχούργημα του Αναγνώστη Σαλαμαλέκη είναι ο προεστός –αγάς Γιαννάκης Ανδρεαδάκης, στον οποίο ο ίδιος ο τίτλος του ως «αγάς» αποδεικνύει τη δύναμη και το κύρος του στα χρόνια του ποιητή. Ο Γιάννης Ανδρεαδάκης υπήρξε ο ισχυρότερος εκ των «τριών μεγάλων προεστών» της νήσου έχοντας πηξεί την εξουσία του περίπου από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα (1783-1806) και ήταν σύζυγος της κόρης του «παλαιού προεστού» Ιωάννη Χατζημανόλη και δισεγγονής του αγά Χριστόδουλου Παπαχατζή από το Βαθύ Σάμου. Ο Γιαννάκης Ανδρεαδάκης, ως υπεύθυνος επίτροπος για τα εισοδήματα και τη δεκάτη στη Σάμο άσκησε συστηματικά την τοκογλυφία και κατηγορήθηκε για κατάχρηση δημοσίου χρήματος. Ο ποιητής από τη Λέκα αναφέρει τον κοινωνικό αναβρασμό που προκάλεσαν οι οικονομικές καταχρήσεις των «παλαιών προεστών», τις βιαιοπραγίες και τις αγριότητες στις οποίες προέβησαν εναντίον του απλού λαού με τη συνεργασία των Οθωμανών και τις αντιδράσεις που αυτές οι πρακτικές προκάλεσαν. Αυτόν τον αναβρασμό και την ιστορικότητα των γεγονότων τα αντιλαμβάνεται απλά, ασύνδετα· ως τα τυχαία και συγκυριακά αποτελέσματα της μεμονωμένης δράσης απλών υποκειμένων. Αναδεικνύει μέσα από τους στίχους του τις αντιφάσεις και τις αθέλητες συνέπειες των πράξεων των υποκειμένων.

«Έτζι λοιπόν εκάνασι τα γνωστικά κεφάλια

δεν ξεύραν πώς θα τζακισθούν σαν πήλινα τζουκάλια.

Και να τους βγάλουν θέλασι απ'το προεστιλίκι

γιατί κείνα που κάνασι ήταν σαν ζουρμπαλίκι.

Και νάμπουν άλλοι προεστοί, να μη κάμνουν ενάντια

κι αυτοί να αγναντεύωσι από καιρόν κι'αγνάντια...

Λοιπόν αυτά εγίννονταν από περίσσεια χρόνια

τρώγαν το αίμα των πτωχών σαν τα κακά τελώνια.

Τρώγαν το αίμα των των πτωχών μ' αυτοί δεν το νοούσαν

μόνον στο Θιό τους έρριχναν, και πάντα εβογγούσαν».

Αλλού, ο αφηγηματικός τρόπος μίας σχεδόν θεατρικής εναλλαγής εικόνων αναδεικνύει τις πρακτικές και τις μεθοδεύσεις των Καλλικαντζάρων ενόψει των καρμανιόλικων διεκδικήσεων Ταυτόχρονα και, μάλλον αθέλητα, παρουσιάζει μία «τοπογραφία» του χωρίου και της κοινότητας η οποία αποκτά νόημα μέσα από την κοινωνική και πολιτική λειτουργικότητά της. Οι τόποι, οι φωνές, οι σιωπές, οι ψίθυροι, οι διαπληκτισμοί, οι συζητήσεις, οι μηχανορραφίες και οι συναντήσεις αποτυπώνονται με την υλικότητα και την αυθεντικότητά τους. Αποκτούν δε ιστορικότητα ως συμφραζόμενα και υλικές επενδύσεις των νοημάτων, των προθέσεων και των ενεργειών των ανθρώπων που ασυνείδητα δημιουργούν ιστορία. Η κίνηση των εικόνων και η δράσεις των ανθρώπων, ανεξαρτήτως της οργανωμένης ή μη ένταξής τους στη μία ή την άλλη πολιτική φατρία, αποτυπώνουν μία γενικότερη κινητικότητα. Η κινητικότητα αυτή έρχεται σε αντίθεση με τα προκατασκευασμένα και στατικά σχήματα του οθωμανικού παρελθόντος και σηματοδοτεί την είσοδο σε μία νέα εποχή.

«Συχνά εσμίγαν στο καφέ, συχνά στην εκκλησία

συχνά και κάτω στο γιαλό, αμ' όχι παρρησία.

Διά να κουβεντιάσωσι τον πόνο της καρδιάς τους

να εύγη πίκρα και καϋμός από τα σωθικά τους.

...Πολλές φορές εκάμασι σύνοδο εις το ρεύμα

και μερικοί είχαν σκοπό διά να κάμουν αίμα...»

Η φωνή της αφήγησης του ποιητή αναδίδει επίσης μία αδιαφιλονίκητη αποδοχή της δεδομένης θέσης ενός προεστού (Γιαννάκης Ανδρεαδάκης), ο οποίος δεν αντλεί τη δύναμη και το κύρος του τόσο από τους υλικούς όρους που τον διαφοροποιούν από το υπόλοιπο αγροτοποιομενικό στοιχείο της νήσου, όσα από τα δίκτυα εξουσίας που έχουν εξυφανθεί και διατηρηθεί ως αποδεκτά επιβιώματα μίας παραδοσιακής κοινωνίας υπόδουλης στον οθωμανικό ζυγό. Παράλληλα, αναζητείται η αιτία της διασάλευσης του κοινωνικού πεδίου στη δράση όχι του ίδιου του προεστού αλλά των συμβούλων. Αυτό δεν μπορεί παρά να σημαίνει ότι η, ως άνω, εξήγηση είναι απολύτως εγγράψιμη στη συνείδηση των ανθρώπων και του ποιητή και, επομένως, αποδεκτή. Τα δίκτυα μέσα από τα οποία διαμορφώνονται και αναπαράγονται οι σχέσεις και οι νοοτροπίες των ανθρώπων ελέγχονται από τους ισχυρούς προεστούς, ώστε η θέση τους

να αποτελεί ένα δεδομένο και απολύτως δικαιολογημένο απότοκο. Αυτή η αδιαφιλονίκητη πραγματικότητα ωστόσο δεν εμποδίζει το λαϊκό στοιχείο στην αυγή του 19^{ου} αιώνα να περάσει δειλά σε μία πιο δυναμική διεκδίκηση καλύτερων όρων ζωής. Στο σημείο όμως αυτό το αίτημα εμφιλοχωρεί στις νοοτροπίες και γίνεται πεδίο διαλόγου πολιτικού. Διαμορφώνεται και ανατρέπεται, μετασχηματίζεται και αναστέλλεται ως προς τον τρόπο υλοποίησής του. Δεν γίνεται αντικείμενο διαπραγμάτευσης πλέον ως αίτημα καθ' εαυτό. Αποκτά μία συνεω'ς διευρυνόμενη λαϊκή αποδοχή.

«Πώς ήτον τέτοιος γνωστικός και έμπειρος εις όλα

που 'να χαθή δεν άφινε απ'το κοινό μια φόλα...

Και βλέποντας οι άνθρωποι πούχεν τόσον αλτήρι

όλοι μεγάλοι και μικροί του φύλαγαν χατήρι.

Σε τούτο το αναμεταξύ θέλ' έκαμε τζιράκια

κι αυτά 'τον που τον πότισαν του κόσμου τα φαρμάκια.

Απ' τα τζιράκια το λοιπόν ήτον η πρώτ' αιτία

που εξόδιασαν το κοινό τόσα πολλά πουγγία»

Επιπλέον μπορεί να αναζητηθεί στους στίχους του ποιήματος το λαϊκό εκείνο βίωμα που συμπυκνωμένο μετουσιώνεται σε μία ομολογία, η οποία ξεπερνά την προσωπική κατάθεση και γίνεται όχημα της συλλογικής μνήμης. Με άλλα λόγια, μέσα από την έμμετρη αφήγηση του Αναγνώστη Σαλαμαλέκη παρακολουθούμε έναν διάλογο του ποιητή με τους φόβους, τις ανασφάλειες, τις βεβαιότητες και, ταυτόχρονα, τον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνει και εν συνεχεία ανασυγκροτεί σε αφήγηση την κοινωνική πρόσληψη των ιστορικών γεγονότων που σημαδεύουν τον καιρό του. Το έμμετρο λοιπόν αυτό λαϊκό στιχούργημα γίνεται ο φασματογράφος ενός χωρόχρονου.

Ο λαϊκός στιχοπλόκος από τη Λέκα της δυτικής Σάμου, Γεώργιος-Αναγνώστης Σαλαμαλέκης αφηγείται τα γεγονότα με εσωτερική εστίαση όντας κι ο ίδιος μέρος της ιστορίας που αφηγείται. Αναψηλαφεί τη θέση του σε έναν κόσμο νέο, ανατέμνει την εποχή του και, έχοντας συνείδηση της ιστορικότητας των γεγονότων που βιώνει, αναδεικνύεται μέσα από το στιχούργημά του ως ευαίσθητος δέκτης των νεοτερικών μηνυμάτων που

αναπαράγει και διαδίδει η εποχή και ο κόσμος του. Το άρωμα των στίχων του αναδύει τιμιότητα και ζωντάνια.

*«...και μην κατηγορήσετε ετούτο το βιβλίο
ωσάν ανθρώπου αμαθούς κι από μικρόν χωρίον.
Ομως διά ενθύμησιν θα γράψω πέντε δέκα
ωσάν συμπατριώτης δε που είμαι από τη Λέκα»*

Και αλλού, προσθέτει:

*«Όσοι στον τόπον βρίσκονται εις το νησί επάνω
όλους συμπάθιον ζητώ σ' τούτα π' αναθηβάνω»*

Το κείμενο ως μακροδομή και ο λόγος (λέξη-σημαίνον) του ως μικροδομή γίνεται φορέας μίας ολόκληρης εποχής. Αποτελεί μία κοινωνική συσσώρευση και ένα προϊόν διαλόγου του ατόμου με την εποχή του. Συνεπώς, αν και η κατεύθυνση του εσωτερικού συναισθήματος με το μετέωρο βιωματικό στοιχείο του ποιητή εγκλωβίζεται από την υλική υπόσταση του γραπτού κειμένου, ταυτόχρονα απελευθερώνεται, στο βαθμό που ο ποιητικός λόγος μπορεί να θραύσει την φαινομενική/επιφανειακή σπονδύλωση της κείμενης πραγματικότητας ανασύροντας μνήμες και νοηματοδοτώντας το παρόν.

Τα σημεία-σημαίνοντα, ωστόσο, δεν αντιστοιχούν με σημασίες-σημαινόμενα δεδομένα και ακίνητα. Αντιθέτως, νέες σημασίες εγγράφονται μέσα στο υλικό κέλυφος των λέξεων-σημείων. Οι σημασίες πια οι οποίες νοηματοδοτούνται μέσα από την υλική πραγμάτωση της γλώσσας, εμπεριέχουν νεοτερικά-επαναστατικά προτάγματα. Ο κώδικας επικοινωνίας μεταξύ των μελών της γλωσσικής κοινότητας εμπλουτίζεται με νέα βιώματα, παραστάσεις και αναμονές. Με άλλα λόγια, οι λέξεις μπορεί να διατηρούν τα νοήματα με τα οποία οι άνθρωποι εξέφραζαν το ιδεολογικό τους σύμπαν. Ωστόσο, ενυπάρχει πλέον μία νέα δυναμική και μετασχηματιστική προοπτική αυτών των νοημάτων με έμφαση στα νεοεμφανιζόμενα νεοτερικά προτάγματα.

*«Φώτησιν έδωσ' ο θεός σ' εκείνους πούχαν μύρια
και άνοιξαν τα μάτια τους και τα μικρά παιδιά...
Μια μέρα δε των ημερών εις το Βαθύ μιλήσαν
δυο τρια υποκείμενα και το αποφασίσαν,
πως για να γένη σύνοδος, στη Χώρα να βρεθούσι
όλα τα δεκοχτώ χωριά εκεί να μαζευθούσι»*

Η προσωπική-ατομική ομιλία (ιδιόλεκτος) του Αναγνώστη-Σαλαμαλέκη, με τα σημασιόμενα που η ποιητική τους χρήση μπορεί να απελευθερώσει, γίνεται μία συμπύκνωση συλλογικής μνήμης (κοινωνιόλεκτος) και συναισθηματικής φόρτισης, που ενεργοποιούνται από γεγονότα πρωτόγνωρα και μη παραδοσιακά· δηλαδή, νεοτερικά. Έτσι, μολονότι η λεκτική θεματοποίηση και η κειμενική φύση της πηγής μοιάζει με «φυλακή» της ίδιας της ζωής, η αντισυμβατική, μετα-ιστορική επεξεργασία από τη σύγχρονη εποχή μπορεί να αποβεί ιδιαίτερα αποκαλυπτική για μία περίοδο με προφανές ιστορικό ενδιαφέρον. Παράλληλα, από το κείμενό του μπορούμε να αντλήσουμε πλήθος από ιστορικές πληροφορίες που αφορούν τον υλικό πολιτισμό, την κοινωνική διαστρωμάτωση, το φυσικό περιβάλλον, το δίκαιο, τις παραδόσεις, τις αντιλήψεις, τις νοοτροπίες και τις στάσεις απέναντι σε ένα παρελθόν που αποκτάει υπόσταση και ρίζες, αλλά και σε ένα παρόν αβέβαιο, που πασχίζει να ανασηματοδοτήσει τις νέες πραγματικότητες εντείνοντας τις ανασφάλειες και τους φόβους.

*«Και πάντα είχαν δισταγμόν και δεν αποκοτούσαν
ν' αντισταθούν με τους παληούς, μα πάντα εδειλιούσαν...
Κρυφά το είχαν στην καρδιά κανείς δεν τα 'ομολόγα
γιατί του κάναν τα πλευρά του σαν τη κακή τη φλόγα»*

Ο Γεώργιος-Αναγνώστης Σαλαμαλέκης θα μπορούσε να θεωρηθεί ως φορέας ενός τύπου «λαϊκής μνήμης». Στο βαθμό που ο ποιητής σχολιάζει και ερμηνεύει τα γεγονότα της πρόσφατης βιωμένης εμπειρίας μπορούμε να παρακολουθήσουμε τον βαθμό πρόσληψης και τον αντίκτυπο των γεγονότων από ένα ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Η διαφαινόμενη ροπή του ποιητή προς τον καρμανιολισμό και ό, τι αυτός σήμαινε για τους ανθρώπους του καιρού του δεν επιτρέπει παρανοήσεις και γενικεύσεις για τη δυναμική ή την καθολικότητα της νεοτερικής ιδεολογίας των Καρμανιόλων. Παρόλα αυτά είναι θεμιτό να υποστηρίξει κανείς ότι στις συνειδήσεις και την σκέψη των ανθρώπων έχουν ήδη δημιουργηθεί νεοτερικές υποδοχές και παραστάσεις, στις οποίες επενδύονταν ελπίδες με ετερόκλητα προτάγματα και ετεροβαρείς προτεραιότητες. Η πολλαπλότητα των επιδιώξεων εδράζεται στο βαθμό πρόσληψης –βίωσης των νέων πραγματικοτήτων που κόμιζε μία νέα εποχή διαμορφώνοντας την καθημερινότητα των απλών ανθρώπων.

Ο λαϊκός στιχοπλόκος από τη Λέκα εμπνέεται από τα νεοφανή γεγονότα της πρόσφατης εμπειρίας του και με την αφήγησή του οργανώνει έναν ιστορικό χρόνο. Αυτός ο χρόνος από την άλλη μεριά αποκτά νόημα και ιστορικότητα στο βαθμό που τα γεγονότα θέτουν σε κίνηση αλλαγές και δημιουργούν προβολές προς το μέλλον. Οι συγκρούσεις ανάμεσα στους

«παλαιούς προεστούς», ο παραδοσιακός ρόλος του αγά Γιαννάκη Ανδρεαδάκη, ο ρόλος των εμπόρων και των συντεχνιών του Καρλοβάσου²⁰ και η λαϊκή δεκτικότητα των εξελίξεων προσδιορίζουν αναντίρρητα μία κοινωνία σε μετάβαση.

Η περίοδος 1805-1812 ήταν περίοδος κοινωνικών διεκδικήσεων και συγκρούσεων ανάμεσα στους «Καρμανιόλους» και τους «Καλλικάντζαρους». Η άφιξη του Λυκούργου Λογοθέτη και της επιτροπής των Καρμανιόλων στη Σάμο την 1^η Μαρτίου του 1806 πραγματοποιείται σε μία εποχή εσωτερικών διενέξεων και πόλωσης ανάμεσα στις δύο «φατρίες». Οι Καρμανιόλοι ξεσηκώθηκαν τον Μάρτιο του 1806 εναντίον των Καλικαντζάρων και από το 1807 ως το 1812 κατόρθωσαν να ελέγξουν την προουχοντική εξουσία και να εισαγάγουν νέους θεσμούς.

Στην έμμετρη μορφή του χρονικού του Γεωργίου-Αναγνώστη Σαλαμαλέκη μπορούμε επίσης να παρατηρήσουμε πώς ο ποιητής, χρησιμοποιώντας τα ιδεολογικά εργαλεία του καιρού του, αξιολογεί και σχολιάζει τα γεγονότα με ρητό ή και άρρητο τρόπο. Το ίδιο το αφήγημα διαστέλλεται, όταν ο ποιητής καταπιάνεται με γεγονότα όπως τη γενική συνέλευση των χωριών στα 1807 και στα 1808, τις προσπάθειες των μεγάλων προεστών να συνεργαστούν με τους Οθωμανούς υπαλλήλους και απεσταλμένους εναντίον του κινήματος των Καρμανιόλων (Ισά Μουχουρδάρ, Χατζή Μουσά), τα γεγονότα που συνόδευσαν την πρώτη και δεύτερη άφιξη του Λογοθέτη στη νήσο καθώς και την καταδίκη του. Ο ποιητής αποτυπώνει γεγονότα που είχαν κοινωνικό αντίκτυπο στη λαϊκή συνείδηση δημιουργώντας μνήμες και θέτοντας σε κίνηση την ίδια την ιστορία. Γεγονότα που εγχαράσσουν στις λαϊκές συνειδήσεις ρωγμές που με τη σειρά τους θα δημιουργήσουν νέες συνέχειες.

Κλίνοντας τούτο το σημείωμα, θα πρέπει να προστεθεί ότι σε κοινωνίες του προφορικού λόγου και άμεσης (όχι διαμεσολαβημένης) επικοινωνίας, αυτού του είδους οι ριμάδες-έμμετρες αφηγήσεις αποτελούν οιονεί συλλογικά μορφώματα και αποτυπώματα της λαϊκής συλλογικής ψυχής. Οι φήμες, οι ειδήσεις, οι διαδόσεις, τα σχόλια, αλλά και τα συμφραζόμενα των γεγονότων φωτίζονται πρισματικά μεταφέροντας το βαθμό της κοινωνικής πρόσληψής τους. Δημιουργούν ένα πλέγμα συνθετότητας και πολυπλοκότητας, το οποίο συχνά η θετικιστική αντιμετώπιση της ιστορικής πηγής αποτυγχάνει να μεταδώσει. Η ανάκληση του πλαισίου διαμόρφωσης της μνήμης αλλά του πλαισίου ανάκλησής της γίνεται

²⁰ Σχετικά με τον ρόλο των εμπόρων, των συντεχνιών και τα γεγονότα, τα οποία λαμβάνουν χώρα δίνοντας ώθηση στην ιστορία και τροφοδοτώντας τον ιστορικό χρόνο πβ: Αλέξης Σεβαστάκης, Το κίνημα των «Καρμανιόλων» στη Σάμο 1805-1812, ΠΙΣΝΔ, Αθήνα 1996, σσ: 25-46.

αίτημα ιστορικού ενδιαφέροντος, αφού η λαϊκή μνήμη συμπυκνωμένη αντικαθρεφτίζεται στους δεκαπεντασύλλαβους στίχους του Γεωργίου-Αναγνώστη Σαλαμαλέκη.

Επιλογή Βιβλιογραφίας

- Austin, John, *How to do things with words*, Oxford: Clarendon Press, 1962.
- Carr, Edward Hallett, *Τι είναι ιστορία; Σκέψεις για τη Θεωρία της Ιστορίας και τον ρόλο του ιστορικού*, Γνώση, Αθήνα 1999.
- Chomsky, Noam, *Συντακτικές δομές*, Νεφέλη, 1989
- Chomsky, Noam, *Reflections on language*, London: Temple Smith, 1975
- Chomsky, Noam, *Essays in form and interpretation*, Amsterdam: North Holland, 1977
- Connerton, P, *How societies remember*, Ν. Υόρκη, 1989
- Ginzburg, Carlo, *Το τυρί και τα σκουλήκια. Ο κόσμος ενός μυλωνά του 16^{ου} αιώνα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994
- Halbwachs, M. *The Social Frameworks of Memory*, London, 1992.
- Jakobson, Roman, *Linguistics and poetics*. Στον Sebeok (εκδ) 1960, 350-377 [= «Γλωσσολογία και ποιητική», Σπείρα 1, 30-67. Μεταφρ. Άση Μπερλή] [=Jakobson 1981 (SW, 18-51).
- Volosinov, V., *Marxism and the Philosophy of Language*, Λονδίνο 1973
- Θεοτοκάς, Νίκος, «Νοοτροπίες και πολιτισμικές μεταλλαγές», *Διαβάζω* 101 (1984), σς. 54-57
- Θεοτοκάς, Νίκος, «Το ζωντανό και το όνειρο στα κείμενα του Μακρουγιάννη», *Τα Ιστορικά* 4 (1985), σς. 276-296.
- Κιτρομηλίδης, Πασχάλης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1996
- Κόκκινος, Γιώργος, *Από την Ιστορία στις Ιστορίες, Ελληνικά Γράμματα*, Αθήνα, 1998
- Lyons, John, *Language, meaning and context*, London: Fontana, 1981
- Λέκκας, Παντελής, *Το παιχνίδι με τον Χρόνο. Εθνικισμός και Νεοτερικότητα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001.
- Μπαμπινιώτης, Γιώργος, *Γλώσσα και Λογοτεχνία*, Αθήνα 1986
- Μπαμπινιώτης, Γιώργος, *Θεωρητική Γλωσσολογία. Εισαγωγή στη σύγχρονη γλωσσολογία*, Αθήνα 1986
- Μπαμπινιώτης, Γιώργος, *Εισαγωγή στην σημασιολογία*, Αθήνα, 1986.
- Μπενβενίστε, Θ. Παραδέλλης (επιμ), *Διαδρομές και τόποι μνήμης. Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, Αιγαίο 1999
- Ντερριντά, Ζακ, *Μαρτυρία και Μετάφραση. Επιβιώνοντας ποιητικά*, Αθήνα, 1996.
- Ροτζώκος, Νίκος, «Τα απομνημονεύματα του 21 ως υλικό της ιστοριογραφίας», *δοκιμές*, τχ.Β', 1994, σς.3-11.
- Ροτζώκος, Ν. *Εθναφύπνιση και εθνογένεση*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2007.

Saussure, Ferdinand de, *Cours de linguistique general* (Paris & Lausanne: Payot)
[= «Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας», Μεταφρ. Ι. Δ.
Αποστολόπουλου, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1979.